

פרק אלו מציאות – מבנה הפרק ומיקומו

ראשי פרקים

פתיחה

א. חלוקת הפרק

פתיחה

1. חלק א' - מעמד המציאה
2. חלק ב' - השבת אבדה שלא נודעו בעליה
3. חלק ג' - ההיזקקות לאבדה
4. הפתיחות של היחידות

ב. מיקומו של הפרק ביחס לפרקים שסביבו

פתיחה

1. הקשר בין פרק שני לפרק ראשון
2. הקשר בין פרק שני לפרק שלישי
- ג. הסדר הפנימי של הפרק

פתיחה

1. מיקומה של היחידה הראשונה
2. מיקומן של היחידה השניה והשלישית
- ד. עולם המצוה ועולם המשפט

1. תוכן מסכת נזיקין - דיני ממונות
2. דיני הממונות משולבים צדדים איסוריים השייכים אליהם
3. שני פנים בפרק אלו מציאות
4. היחס בין הצדדים הממוניים בפרק לצדדים האיסוריים שבו

סיכום

פתיחה

פרק 'אלו מציאות' עוסק בכללו במצוות השבת אבדה, אולם, תוך כדי עיסוק במצוות השבת אבדה משתלבים בתוכו עניינים נוספים שקשורים לנושאים של הפרקים שסובבים את הפרק.

במאמר זה נשתדל לעמוד על מבנהו של פרק שני ועל מיקומו ביחס לפרקים הסובבים אותו. נעמוד על שילובם של העניינים הנוספים בפרק, ומתוך כך נבחן את המורכבות של מצוות השבת אבדה כמצוה ששייכת לעולם המצוות-איסורי, אך קיימים בה צדדים שקשורים לעולם המשפטי-ממוני.

א. חלוקת הפרק

פתיחה

מתוך התבוננות בתוכן ובלשוון של הפרק אפשר לראות שהוא מתחלק לשלושה חלקים:

חלק א' (משניות א-ד) מעמד המציאה:

בחלק זה עוסקים בשאלה מהו מעמדו של חפץ שנמצא: הרי אלו שלו/חייב להכריז/לא יגע¹.

חלק ב' (משניות ה-ח) השבת אבדה שלא נודעו בעליה:

בחלק זה בא פירוט של תהליך ההשבה החל מההכרזה על האבדה ועד להשבתה לבעליה.

חלק ג' (משניות ט-יא) ההיזקקות לאבדה:

בחלק זה דנה המשנה במקרים בהם חובה על המוצא להיזקק לאבדה ולהשיבה לבעליה, ובמקרים בהם אינו חייב (או אסור לו) להיזקק לאבדה². בחלק זה דנים גם בשאלת ההיזקקות בקשר למצוות פריקה וטעינה³.

חלוקה זו מבוססת על הנושאים השונים שיש בחלקי הפרק, אך בנוסף לכך יש גם ביטויים לשוניים וספרותיים שמיחדים ומגדירים כל חלק בפני עצמו.

1. חלק א' – מעמד המציאה

כפי שאמרנו, חלקו הראשון של הפרק (א-ד) דן במעמד המציאה. המשנה הראשונה פותחת בשאלה 'אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז', ובשאלה זו דנים במשניות א-ד (כאשר במשנה ג' נוספת האפשרות ש"לא יגע בו"). אופן שונה במקצת בו אפשר להגדיר את החלק הזה, הוא: מתי המוצא זוכה במציאה ומתי אינו זוכה בה⁴.

הביטוי המובהק לכך שמדובר ביחידה נפרדת ומגובשת הוא צמד הביטויים "הרי אלו שלו" – "חייב להכריז" שחורז את המשניות הללו⁵, ובתבנית האחידה של המשניות: מצא... דין [הרי אלו שלו/חייב להכריז/לא יגע].

* תודה רבה לרב אבי וולפיש שעבר על המאמר והעיר הערות רבות ומועילות שאת חלקן שילבנו במאמר.

1. לכאורה היה מקום לשייך גם את משנה ה' ליחידה זו שכן היא דנה בהגדרת החפצים עליהם יש להכריז. אמנם יש לחלק בין משניות א-ד שעוסקות במקרים שונים, לעומת משנה ה' שמביאה כלל עקרוני. כמו כן, מלשוון המשנה וסגנונה ברור שהיא שייכת לחלק הבא (עיי'ן להלן בפסקה שמדברת על הפתיחות של היחידות).

2. ובלשוון אחרת: בפעמים בהם אסור למוצא להתעלם מהאבדה, ובפעמים בהם הוא רשאי (או מחויב) להתעלם, כלשוון הדרשה בספרי (פסקה רכה): "והתעלמת" – פעמים שאתה מתעלם ופעמים שאין אתה מתעלם".

3. בתורה מופיעה מצוות פריקה וטעינה בסמיכות לפרשת השבת אבדה (גם במשפטים וגם בבי תצא). מחמת עניין זה, ובעקבות הלשונית והביטויים המשותפים לשתי המצוות (וכן בשל האופי הדומה של המצוות), מובנת התופעה של עירוב ושילוב דיני השבת אבדה יחד עם דיני פריקה וטעינה במדרשי ההלכה. (כגון מה שמופיע בספרי (פסקה רכב): "כי תראה' יכול אפילו רחוק ממנו מלא מיל ת"ל 'כי תפגע'...") – דרשה זו משלבת פסוקים משתי המצוות). מכל האמור, ברורה ההתעסקות של המשנה במצוות פריקה וטעינה יחד עם מצוות השבת אבדה.

4. הגדרה זו מדויקת יותר כאשר מסתכלים על יחידה זו לאור פרק א', וכפי שיבואר לקמן.

5. הביטוי: של בעל הבית/חונני/שולחני, שמופיע באמצע משנה ג' ובמשנה ד', מחליף את הביטוי חייב להכריז.

2. חלק ב' - השבת אבדה שלא נודעו בעליה

חלק זה עוסק בתהליך השבת חפץ שלא נודעו בעליו. משנה ה' מגדירה אלו חפצים חייבים בהכרזה, ולאחר מכן דנים בהכרזה עצמה - "ועד מתי חייב להכריז" (משנה ו'). משנה ז' עוסקת באופן ההשבה - "אמר את האבדה ולא אמר את סימניה", ומאמצעה עד סוף משנה ח' דנה המשנה בטיפול באבדה עד שיבא המאבד⁶. משניות החלק השני הן ברובן מדרשי הלכה⁷, והן מסודרות באופן כרונולוגי⁸.

3. חלק ג' - ההיזקקות לאבדה

חלקו השלישי של הפרק עוסק בשאלת ההיזקקות, כלומר - מתי מתחייב המוצא במצוות השבה, ומתי הוא נפטר ממנה (או אסור לו לקיימה). חלק זה בנוי בצורה של מקרים והדין שלהם: מקרה... - דין: חייב/לא חייב. כפי שהזכרנו לעיל, יחידה זו עוסקת גם במצוות פריקה וטעינה, וכאשר מעיינים במשניות ניתן לראות כי יש הקבלה בין שתי המצוות באופן בו הן מופיעות בפרק: משנה ט' מדברת בשאלת ההיזקקות לאבדה, ומשנה י' מדברת בחיוב ההיזקקות למצוות פריקה וטעינה⁹; הבהא הראשונה של משנה י"א מדברת בקדימויות בהשבת אבדה, והשניה מדברת בקדימויות במצוות פריקה וטעינה¹⁰.

4. הפתיחות של היחידות

הבחנה זו שבין חלקי הפרק באה לידי ביטוי באופן בולט בפתיחות של היחידות, שמסגנונו ותוכנו ניכר שמדובר ביחידות חדשות ושונות.

6. נראה שהבבא האחרונה של משנה ח': "מצא שק או קופה וכל דבר שאין דרכו לטול - הרי זה לא יטול", אינה קשורה לטיפול באבדה, אלא לחלק השלישי שנוגע בשאלת ההיזקקות או ההתעלמות מהאבדה.

אמנם, ברור כי הפתיחה המתאימה לחלק השלישי היא השאלה היסודית 'איזוהי אבדה' ולא המקרה הפרטי של מציאת שק או קופה (ולכן היא מופיעה בתחילת המשנה). לכן מסתבר לומר, כי הבהא של 'מצא שק או קופה' נוספה לסוף משנה ח' כדי לסמוך אותה לשאר הבהות של המשנה בשל המבנה הדומה שלהם: "מצא...[סוג החפץ]...[הדין לגביו]". ואפשר להוסיף, שיש כאן דירוג בנוגע להתעסקות בחפץ: בתחילה, המשנה מדברת על מציאות שחובה להשתמש בהם, ולאחר מכן בא דין כלי זהב וכלי זכוכית ש'לא יגע בהם' (במובן שלא ישתמש בהם), ולכן הצטרף לכאן הדין של חפצים שכלל לא יטול.

7. משנה ה', משנה ז' (חוץ מסופה: "מה יהא בדמיס"), ומשנה ח' (עייני ספרי פסקאות רכג-רכד).

8. לכאורה, היה צריך לשנות את דיני הטיפול באבדה לפני דיני ההשבה, אך נראה שהטיפול כאן הוא לא טיפול זמני עד שיבא בעל האבדה, אלא מדובר כאן במצב שלא בא בעל האבדה והטיפול הוא עד שיבא אליהו (כפי שנאמר במפורש לגבי כלי זהב וזכוכית). לאור זאת, המשנה ממשיכה את המשנה הקודמת שדברה על המקרים שהמוצא לא מחזיר את האבדה למי שבא לדרוש אותה (אמר את האבדה ולא אמר סימניה, והרמאי), ומהמקרים הללו שמדברים על אבדה שלא הוחזרה לבעליה, היא ממשיכה הלאה לדיני הטיפול באבדה.

יש להוסיף שמשנה ז' בנויה מדרשות לפי סדר הפסוק: "עד דרוש אחיך אתו" - דין ההשבה בסימנים; "והשבתו לוי" - דין הטיפול באבדה. (בסדר זה יש גם התאמה ללשון הכתוב, שבה נאמר קודם: "...השב תשיבם לאחיך", ורק אח"כ בא המקרה ש"אם לא קרוב אחיך אלך ולא ידעתי", אזי: "ואספתו אל תוך ביתך והיה עמך עד דרש אחיך אותו והשבתו לו").

9. בביאורה של משנה י' ובהקבלתה למשנה ט' עסקנו בהרחבה במאמר "איזו היא אבדה" בהערה 8.

10. שכן הנחת המשוי מאדם היא חלק ממצוות פריקה כמ"ש במכילתא דרשב"י (עמ' 215): "יעזב תעזב עמו" - לרבות משוי שעל כתפו".

יתכן שהבבא השלישית (היו אביו ורבו בבית השביל) חוזרת למצוות השבת אבדה, וכפי שנאמר בספרי (פסקה רכג): "והשבתו לוי" - אף את עצמו אתה משיב לו". (ועייני עוד בנספח א' למאמר "איזו היא אבדה")

היחידה הראשונה - פותחת בשאלה הכללית 'אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז', ובמשניות שאח"כ בא פירוט לשאלה זו.

היחידה השניה - ניכר המעבר החד בין הסגנון של המשניות של היחידה הראשונה (מצא... דין), לבין משנה ה' שפותחת במדרש הלכה מובהק (ואפילו לא מביאה את תחילת המדרש אלא פותחת באמצעו)¹¹, דבר שמחדד עוד יותר את אי היותה חלק מן היחידה שלפניה.

היחידה השלישית - כמו היחידה הראשונה, פותחת אף היא בשאלה יסודית - 'איזו היא אבדה', שאלה שמתאים לפתוח בה את כל הנושא של השבת אבדה, מה שמצביע על היותה יחידה עצמאית ונפרדת¹².

ב. מיקומו של הפרק ביחס לפרקים שסביבו

פתיחה

פרק שני קשור לפרק שלפניו ולפרק שלאחריו (לכל אחד באופן שונה). ננסה לראות כיצד באים קשרים אלו לידי ביטוי מהצד התוכני ומהצד הספרותי. בהמשך נראה כי אופי הקשרים הללו, משמעותי להבנת מבנהו של פרק שני, וכן להבנת תוכנו של הפרק על רקע היותו מצוי בין שני הפרקים הללו¹³.

11. שכן מדרש זה בא על רקע לשון הכתוב: "וכן תעשה לכל אבדת אחיך", ועל זה באה הדרשה: "אף השמלה היתה בכלל כל אלו" (=כ"ל אבדת אחיך). במשנה אין שום התייחסות ללשון הכתוב שקודמת לדרשה זו, והופעת הדרשה ללא הרקע הזה חריגה ובולטת. (הדבר מתבטא גם בדברי הגמ' ודף כז ע"א) ששואלת: "מאי בכלל כל אלו?".

12. כידוע, המשניות בנויות מקבצים שונים שרבי אסף ערך וסדר יחד (עיי' בספר יסוד המשנה ועריכתה לרב ראובן מרגליות, ובפרט בעמ' יז-יח). יתכן ששלושת היחידות שבפרק לקוחות מקבצים שונים, ורבי קבץ ערך וסדר אותם יחד. (על הסיבות לצירוף שלושת היחידות עיי' לקמן).

13. ישנה אפשרות נוספת לראות את מיקומו של הפרק מתוך מבט כולל על הפרקים האחרונים של ב"ק (ט-י) עד פרק ג' של בב"מ, בהם ניתן להצביע על מכנה המשותף לכל הפרקים הללו והוא, שכולם עוסקים במציאות בה חפץ של אחד נמצא בידי חברו, וכן יש בהם עיסוק רב בשאלת השבת אותו החפץ או ערכו לבעלים:

פרקים ט-י בב"ק עוסקים בגזלה, פרק ב בב"מ דן באבדה, ופרק שלישי מדבר בפקדון. (פרק א' של בב"מ אינו מתיישב לפי מכנה משותף זה, ולפי הסבר זה הוא מופיע אגב ספקות בעלות שנידונות בפרק עשירי של ב"ק).

הרב אבי וולפיש העיר שלפי זה נוצר רצף בין הפרקים:

גזל - החפץ הגיע לאדם בניגוד לרצון הבעלים ועל ידי מעשה של הגזלן.

אבדה - החפץ הגיע לאדם בניגוד לרצון הבעלים אך לא על ידי מעשה המוצא.

פקדון - החפץ הגיע לאדם ברצון הבעלים וברצון השומר.

חשוב לציין כי מבט זה איננו סותר את הכיוון שנדבר עליו שכן יכולים להיות קשרים רבים בעלי אופי שונה משולבים יחדיו במשנה.

1. הקשר בין פרק שני לפרק ראשון

קשר תוכני בין הפרקים

פרק ראשון עוסק במציאות שלגביהן קיים ספק מי הבעלים. בחציו הראשון (א-ה) נמצאים לפנינו שני מוצאים והשאלה היא מי זוכה בחפץ¹⁴, ובחציו השני (ו-ח) מדובר במציאת שטרות כאשר הספק הוא ממי אבד השטר.

החלק הראשון של פרק שני (משניות א-ד) עוסק גם כן בספיקות בעלות בנוגע למציאות, אך כאן הספק הוא מכיוון אחר: האם החפץ שייך למוצא או למאבד.

לפיכך, ניתן לראות את תחילת פרק שני כהמשך ישיר של פרק ראשון כאשר חלקו הראשון של שנים אוחזין עוסק בשאלה **מי המוצא**, חלקו השני של הפרק עוסק בשאלה **מי המאבד**, ובתחילת פרק שני עומד **המוצא מול המאבד**¹⁵.

עיסוק זה בשאלת הבעלות המסופקת אינו מתחיל בפרק ראשון, אלא קיים כבר בפרק עשירי של ב"ק (במיוחד במשניות ב' ו-י¹⁶). ונמצא שמפרק עשירי של ב"ק, דרך פרק ראשון של ב"מ, ועד סוף היחידה הראשונה של פרק שני, אנו עוסקים בנושא אחד - ספקות בעלות.

קשרים לשוניים בין הפרקים

הקשר בין הפרקים בא לידי ביטוי גם ע"י שימוש בלשונות משותפים:

הקשר הלשוני המובהק ביותר הוא הביטוי "הרי אלו שלו" שמצוי הרבה במשניות הראשונות של פרק שני, ומופיע גם כן בפרק ראשון (משנה ה') ובפרק עשירי של ב"ק (משניות ב' ו-י'). יש לציין כי ביטוי זה אינו מופיע בשום מקום אחר בש"ס משנה! (בצד ביטוי זה, גם הביטוי "של בעל הבית" משותף לפרקים עשירי ושני¹⁷).

מלה נוספת שמשותפת לשני הפרקים הללו היא - "מציאה" (שם העצם, וכן הפועל "מצא"). מלה זו מופיעה כמובן במקומות נוספים במשנה, אך השימוש המרובה בשרש זה שמאפיין את שני הפרקים הללו מעיד על קשר ביניהם.

14. משניות א-ב - שנים אוחזין; משנה ג' - המגביה מציאה לחברו; משנה ד' - אחד נפל על המציאה ואחד החזיק בה, אחד רץ אחריה והשני רוצה ששדהו תקנה לו; משנה ה' - אמנם לא מתוארים שני מוצאים, אך גם כאן יש התלבטות בין שני זוכים פוטנציאלים שנצבים זה מול זה, והמשנה מכריעה מי הוא הזוכה.

ניתן להגדיר חלק זה באופן קצת שונה כעוסק בספקות הקשורות לאופן הזכיה בחפץ: במשניות א-ב הספק הוא מי היה זה שהגביה את החפץ; משנה ג' דנה באדם שהגביה מציאה לחברו מי זוכה בחפץ; משנה ד' עוסקת בקניין חפץ ע"י אופנים שונים (נפל עליה, חצירו); במשנה ה' מדובר בזכיה ע"י אנשי ביתו של האדם.

15. שמענו מהרב יעקב נגן.

16. אך בעוד שפרק ראשון ושני של ב"מ עוסקים בספיקות בעלות במקרים של מציאות, הרי פרק עשירי דן במקרים אחרים (הצלה מן הנהר, מוכין שהכובס מוציא).

17. הוא מופיע בפרק עשירי משנה י, ובפרק שני משנה ג.

כמו כן ישנו **דמיון סגנוני** רב בין משניות ג' ו-ד' בפרקינו למשנה האחרונה בב"ק:

אלו מציינות משניות ג-ד	הגוזל בתרא משנה י
מצא בכותל חדש מחציו ולחוץ - <u>שלו</u> מחציו ולפנים - <u>של בעל הבית</u>	מוכין שהכובס מוציא - <u>הרי אלו שלו</u> ושהסורק מוציא - <u>הרי אלו של בעל הבית</u>
אם היה משכירו לאחרים - אפילו בתוך הבית <u>הרי אלו שלו</u>	הכובס נוטל שלשה חוטיץ' - <u>והז שלו</u> יתר מכן - <u>הרי אלו של בעל הבית</u>
מצא בחנות - <u>הרי אלו שלו</u> בין התבה ולחנוני - <u>של חנוני</u>	אם היה השחור על גבי הלבן... - <u>והן שלו</u> החיט ששיר... - <u>הרי אלו של בעל הבית</u>
לפני שולחני - <u>הרי אלו שלו</u> בין הכסא ולשולחני - <u>הרי אלו לשולחני</u>	מה שהחרש מוציא במעצר - <u>הרי אלו שלו</u> ובכשיל - <u>של בעל הבית</u>
	ואם היה עושה אצל בעל הבית - אף הנסורת <u>של בעל הבית</u>

2. הקשר בין פרק שני לפרק שלישי

פתיחה

ביסודה, אבדה היא חפץ שמצוה על המוצאה להשיבה לבעלים. במקרים בהם "לא קרוב אחיך אליך ולא ידעתו", מצוה המוצא לשומרה אצלו עד שיבואו הבעלים - "והיה עמך עד דרש אחיך אותו". במצב כזה הופך המוצא להיות **שומר** - שומר אבדה¹⁸.

מצד שני, ישנם מקרים בהם קורה ההיפך. כאשר אדם מופקד על חפץ, הוא מקבל על עצמו אחריות מאד מוגדרת¹⁹. אולם, יש עיתים בהם מתרחש דבר לא צפוי, וכתוצאה מכך חלה סכנת הפסד לפקדון. במצבים אלה, הפקדון מקבל גם גדר של **אבדה**, ועל השומר חלה אחריות נוספת על החפץ - מצד מצוות השבת אבדה.

מורכבות זו מהווה בסיס לקשר בין פרק שני לשלישי, וכתוצאה ממנה יש בשני הפרקים דינים משותפים למוצא ולשומר הפקדון. קשר זה מתעצם ע"י הקבלות לשוניות.

הדגמת הקשר באמצעות דינים ולשוניות משותפים

בפרק שני יש עיסוק נרחב בדבר מכירת אבדה כאשר השארתה ברשות המוצא תגרום להפסד לבעלים. גם בפרק שלישי מופיע מקרה בו דנים בשאלה האם מותר למכור את הפקדון כשנשקפת לו סכנת כליון, וכך נאמר (משנה ו'): "המפקיד פירות אצל חברו, אפילו הן **אבודין** - לא יגע בהן. רבן שמעון בן גמליאל אומר: מוכרן בפני בית דין, מפני שהוא **כמשיב אבידה לבעלים**". בלשון

18. עיין ב"ק דף נו ע"ב. באופן כללי אי אפשר לחייב אדם לקבל על עצמו אחריות שמירה ללא רצונו (עיין ב"ק ה', ג - בכולן אינו חייב עד שיקבל עליו לשמור"), וכאן יש מקרה מיוחד בו האדם נעשה שומר בעל כרחו מחמת הציווי של התורה, וכלשון רב יוסף (בב"ק סס): "דרחמנא שעבדיה בעל כורחיה".

19. שמירה כדרך השומרים (עיין ב"מ ג', י), ולפעמים אחריות במקרים של גנבה ואבדה ואפילו אונס - תלוי איזה סוג שומר הוא (עיין ב"מ ז', ח).

המשנה בולט שהפקדון הפך להיות אבדה ("המפקיד... אבודין"), ולכן מתיר רשב"ג למכור אותו מדין השבת אבדה.

השוואה נוספת, קיימת בנוגע להשבת האבדה או הפקדון. בשני הפרקים דנים בבעיות של השבת החפץ כאשר יש רמאי. בפרק שני (משנה ז) יש עיסוק בבעיות שקיימת בהשבת אבדה לרמאי, ובפרק שלישי (משניות ד-ה) דנים בשנים שהפקידו אצל אחד פקדונות בעלי ערך שונה, ומתמודדים עם הרמאי שטוען שהפקדון היקר הוא שלו. משניות אלו קשורות גם באופן לשוני בכינוי 'רמאי' שמופיע בשתייהן²⁰.

כמו כן, שני הפרקים דנים בשאלה דומה ובסגנון דומה בדבר השימוש בדמי אבדה/פקדון:

פרק ג משנה יא	פרק ב משנה ז
המפקיד מעות אצל שולחני:	מה יהא בדמים?
אם צרוורין לא ישתמש בהן. לפיכך אם אבדו אינו חייב באחריותן.	רבי טרפון אומר: <u>ישתמש בהן</u> . לפיכך אם אבדו חייב באחריותן.
מותרין <u>ישתמש בהן</u> . לפיכך אם אבדו חייב באחריותן.	רבי עקיבא אומר: <u>לא ישתמש בהן</u> . לפיכך אם אבדו אין חייב באחריותן.
אצל בעל הבית:	
בין צרוורין ובין מותרים <u>לא ישתמש בהן</u> . לפיכך אם אבדו אינו חייב באחריותן ²¹ .	

הערה: מעניין לציין כי הביטוי 'יהא מונח עד שיבא אליהו' יחודי לכל שלושת הפרקים. מתוך שבעת המקומות שהוא מופיע בשי"ס (משנה), ששה מהם נמצאים בפרקים א-ג בב"מ (ופעם אחת בשקלים ב', ח)²².

20. המלה 'רמאי' מופיעה בשי"ס משנה שבע פעמים - **חמש** מתוכם בפרקים שני ושלישי בב"מ! (פעם אחת בשקלים ה', ה - גם בהקשר של אבדה; ופעם נוספת בדמאי ג', ה בדברי ר' יוסי - ומעניין להשוות דבריו שם לשיטתו אצלנו בפרק ג').

21. הקבלה זו לא נראית קשורה כל כך להסבר שהצענו בנוגע לקשר בין שני הפרקים, שכן יסוד דין זה קשור לעניין אחר, שכאשר יש לאדם רשות להשתמש בממון מסוים הוא הופך להיות מלווה ונעשה חייב באחריותו מדין בעל חוב. אפשר לומר שקשר זה הוא מקרי, אך יתכן שיש כאן רמז לאחריות הכללית שיש למוצא מדין שומר אבדה, וצ"ע.

22. המכנה המשותף בין המקרים הללו הוא שמדובר בהם בחפץ שנמצא בידי אדם שאיננו שייך לו, והוא אינו יודע מי בעליו, ונראה לומר שדין "יהא מונח" נלמד ממצוות השבת אבדה, שכן בתורה נאמר, בנוגע לאבדה שלא נודעו בעליה: "והיה עמך עד דרוש אחיך אותו", ומכאן שעל המחזיק בחפץ לשמור אותו אצלו עד שיתבררו בעליו.

ג. הסדר הפנימי של הפרק

פתיחה

בתחילת המאמר ראינו שפרק אלו מציאות מחולק לשלש יחידות, וראינו כיצד בנויה כל אחת מהן. כעת, לאחר שראינו את הקשרים בין פרק זה לפרקים שמסביבו, נבחן את האופן בו מסודרות היחידות הללו בתוך הפרק.

1. מיקומה של היחידה הראשונה

מיקומה של היחידה הראשונה בתחילת הפרק מובן ביותר, שכן היא קשורה קשר הדוק לפרק ראשון, וממשיכה את אותו הנושא (ספקות בעלות).

לאור זה ניתן להבין תופעה לשונית נוספת שקיימת בפרק.

במהלך פרק שני אנו נפגשים בשני מושגים 'מציאה' ו'אבדה'. לכשנתבונן נגלה שאלו מושגים שונים לחלוטין:

'אבדה' - קרויה על שם המאבד, ומתייחסת לחפץ שאדם אבד.

'מציאה' - קרויה על שם פעולת המציאה של המוצא, ויכולה להתייחס לחפץ שאדם מוצא גם אם אף אחד לא אבד אותו (כגון חפץ של הפקר)

בפרק ראשון ישנה התעסקות בזכיה ב'מציאה', מבלי להתייחס לאפשרות שהמציאה היא 'אבדה' שצריך להכריז עליה ולהחזירה לבעליה²⁴, ולכן מובן מדוע הביטוי בו משתמשת המשנה הוא 'מציאה' ולא 'אבדה'.

והנה, אם נשים לב, נראה שבפרק שני יש מעבר בין המושגים. ביחידה הראשונה של הפרק נעשה שימוש בלשון 'מציאה'²⁴, ו-'אבדה' כלל לא מוזכרת, ולאחר מכן המשנה עוברת לשימוש במינוח 'אבדה'²⁵, ולא נעשה כל שימוש ב-'מציאה'²⁶. הסיבה לכך היא מפני שביחידה השניה של הפרק יש מעבר מהנושא של ספקות בעלות לנושא של מצוות השבת אבדה.

אמנם, חשוב לציין, שבניגוד לפרק ראשון בו אין כלל עיסוק במצוות השבת אבדה, ביחידה הראשונה של פרק שני מופיע הביטוי "חייב להכריז", והוא חוזר ומופיע בכל המשניות של יחידה זו. ביטוי זה שייך באופן מובהק לעולם של מצוות השבת אבדה.

נמצא, שהיחידה הראשונה משלבת בתוכה צדדים שונים: מצד אחד, היא עוסקת בספקות בעלות²⁷. מצד שני, היא משלבת את מצוות השבת אבדה ע"י הזכרת חובת ההכרזה. ע"י כך יחידה זו מהווה המשך של הפרק הקודם, ופתיחה לפרק אלו מציאות²⁸.

23. כך במשנה א', יחד עם הטענה "אני מצאתיה" באה הטענה "כולה שלי", וכן בשאר המשניות מופיע דיון בנוגע לאופן הזכיה או מי זוכה, אך כלל לא מובאת האפשרות שאף אחד אינו זוכה אלא המציאה שייכת למאבד. גם בסופו של הפרק העוסק במציאת שטרות ובהשבתם שם מדובר לכאורה ב'אבדה', אין המשניות עוסקות כלל בהשבת השטרות מצד מצוות השבת אבדה, אלא העיסוק הוא למי להשיב והאם בכלל אפשר להשיב אותם, וגם זה מצד הדיון בשאלת הבעלות המסופקת.

24. הביטוי 'מציאה' מופיע בכותרת של היחידה.

25. הביטוי 'אבדה' מופיע במשניות ז, ט, י"א.

26. אמנם הלשון "מצא" מופיעה בכל כל חלקי הפרק, אולם לא ניתן להוכיח מכך דבר, שכן הפועל 'למצא' מתייחס הן למציאת 'מציאה' והן למציאת 'אבדה'.

27. על הצד הזה יובן סדר האפשרויות בשאלה "אלו מציאות שלו, ואלו חייב להכריז", שהרי אם נקודת המבט שלנו היא מתוך העולם של מצוות השבת אבדה, ראוי היה להתנסח בסדר הפוך 'אלו מציאות חייב להכריז,

2. מיקומן של היחידה השנייה והשלישית

בנוגע לשני החלקים האחרים עולה השאלה מדוע קדם החלק השני לחלק השלישי. על פניו היה נראה להפוך את הסדר: קודם כל לעסוק בחובת ההיזקקות שקודמת לשלב החזרת החפץ, ורק אח"כ לפרט את הדינים הנוגעים לאופן ההשבה²⁹. יתירה מזו, לפי מה שראינו שיש קשר פנימי-תוכני בין דינים אלו לדיני שומרים, היה ראוי לסמוך אותם לפרק שלישי ולהציב אותם בסוף הפרק.

המפתח לפתרון שאלה זו נעוץ בהבנת משנה ה'. משנה ה' פותחת את הקובץ השני בהתייחסה להכרזה, אך בה במידה היא עונה על השאלה שנשאלה בתחילת הפרק: "אלו מציאות שלו ואלו חייב להכריז", בכך שהיא מביאה כלל לגבי החפצים עליהם יש להכריז. קשר זה מתבטא גם בביטוי "חייב להכריז" שהופיע בתחילת הפרק ולאורך כל היחידה הראשונה, ומופיע שוב פעם בסוף משנה ה' ובתחילת משנה ו', ואינו מופיע כלל ביחידה השלישית.

נראה שבשל כך נסמכה היחידה השנייה לראשונה, וממילא היחידה השלישית באה בסוף הפרק. בנוסף לזאת, יש לומר, כי ישנו מכנה משותף נוסף ליחידה הראשונה והשנייה, והוא שבשניהם מדובר באבדה שלא ידועים בעליה.

ד. עולם המצוה ועולם המשפט

1. תוכן מסכת נזיקין – דיני ממונות

שלא כשמה, מסכת נזיקין³⁰, אינה עוסקת רק בענייני נזק³¹, אלא היא כוללת בתוכה באופן רחב יותר את רוב דיני הממונות³².

2. דיני הממונות משולבים צדדים איסוריים השייכים אליהם

לחלק גדול מדיני ממונות שבתורה יש צד מצוותי-איסורי מעבר לצד המשפטי-ממוני שלהם. למשל, מעבר לדיון הממוני שעל הגנב לשלם תשלומי כפל, יש גם איסור לגנוב - "לא תגנובו". שני הצדדים הללו מופיעים יחד במשנה, ולכן תוך כדי שנשים דיני ממונות, משולבים במשניות

ואלו מציאות שלו (או: 'אינו חייב להכריז'), שהרי העיקר הוא המצב של ההכרזה. אולם, אם השאלה היא שאלה משפטית העוסקת באדם המוצא, מתי הוא יכול לקחת את המציאה לעצמו ומתי היא אינה שלו, ברור שהסדר צריך להיות "הרי אלו שלו" ורק אח"כ "חייב להכריז". (אפשר לתרץ גם באופן אחר, שאמנם אנו עוסקים בפתיחה למצוות השבת אבדה, אולם בתחילה אנו פותחים במצב שהמצוה עדיין אינה קיימת, ורק לאחר מכן מביאים מצב שהמצוה קיימת).

28. ויש להוסיף ששאלת מעמדו של חפץ שנמצא, היא שאלה בסיסית ביותר שמתאים לפתוח בה פרק שנושא הוא השבת אבדה.

29. כמו כן החלק השלישי הוא ראשוני יותר שכן הוא עוסק בצורה הגולמית של המצוה שהיא החובה להיזקק לחפץ ולהשיבו (עניין שמופיע הן בפרשת משפטים והן בפרשת כי תצא), בעוד החלק השני עוסק רק בהשלכות של המקרה בו הבעלים אינם ידועים (עניין שנדון רק בפרשת כי תצא).

30. מסכת נזיקין כוללת את שלושת הבבות: בבא קמא, בבא מציעא, ובבא בתרא - עיין בבא קמא דף קב ע"א: "כולה נזיקין חדא מסכתא היא".

31. רוב מסכת בבא בתרא אינה עוסקת בענייני נזיקין (ודאי מפרק רביעי והלאה) וכן חלק ממסכת בבא מציעא (פרק שני, פרק תשיעי ועוד).

32. סמך לכך שהנושא של מסכת נזיקין הוא דיני ממונות, ניתן להביא מסוף המשנה האחרונה של בבא בתרא (ב"ב י, ח) שהיא מעין חתימה לכל מסכת נזיקין, ובה נאמר: "אמר ר' ישמעאל: הרוצה שיחכים יעסוק בדיני ממונות, שאין לך מקצוע בתורה גדול מהן, שהן כמעין הנובע. והרוצה שיעסוק בדיני ממונות, ישמש את שמעון בן נסי". ודייק, לא נאמר כאן דיני נזיקין אלא דיני ממונות.

דינים השייכים לצד האיסורי של אותם נושאים הנידונים. תופעה זו קיימת בפרקים האחרונים של ב"ק ובפרקים הראשונים של ב"מ.

בסוף פרק החובל נאמר שלא מספיק שהחובל משלם לנחבל, אלא שהוא צריך לבקש ממנו מחילה³³. בפרק הגוזל קמא באים דיני הגוזל את חברו ונשבע לו, ומעבר לכך שצריך להשיב את הגזלה עצמה, המשנה מביאה דינים נוספים שחלים על הגוזל על מנת לכפר על העבירה שעשה (כגון: קרבן וחומש). פרק רביעי של ב"מ עוסק בדיני אונאה, שמעבר להיבט הממוני שלה קיים גם היבט איסורי, כפי שמופיע במפורש בסוף הפרק (משנה י'). המקום הבולט ביותר הוא פרק חמישי שדן בהלכות ריבית, שם העיסוק המרכזי הוא בצד האיסורי של ריבית כפי שרואים מכך שרוב המשניות עוסקות בשאלה האם מותר או אסור לעשות מעשה מסוים, וכן במשנה האחרונה בפרק שמפרטת את הלאוים ששייכים למלוה בריבית ולכל הקשורים להלוואה.

גם בפרק אלו מציאות קיים שילוב בין הצד המצוותי (חובת ההשבה) לצד הממוני (ענייני בעלות ושומרים), אלא שיש לשים לב להבדל בין פרק זה לשאר הדוגמאות. בשאר המקרים העניין האיסורי הינו צד אחר של אותה המטבע. על דרך משל: פעולת הגזלה כוללת בתוכה צד ממוני של לקיחת רכוש הזולת, וכן צד איסורי של האיסור לגזול; פעולת האונאה כוללת בתוכה היבט ממוני של נטילת תשלום מעבר לערכו של החפץ, וכן היבט איסורי - "ולא תונו איש את עמיתו". בפרק אלו מציאות, לעומת זאת, אין הצד האיסורי קשור במהותו להיבט הממוני, כפי שיבואר³⁴.

3. שני פנים בפרק אלו מציאות

השבת אבדה היא מצוה ששייכת ביסודה לעולם המצוותי-איסורי, ואינה קשורה כלל לעולם המשפטי-ממוני, שכן המצוה הבסיסית היא, לא להתעלם מחפץ שאבד אלא להשיבו לבעלו, ואדם שמתעלם עובר על מצוה זו, אך לא עושה שום פעולה של פגיעה בממון חברו.

אמנם, כפי שראינו, הצד המשפטי מופיע בקשר למצוה בשני תחומים:

א. שאלת הבעלות - שעולה כאשר מוצאים חפץ שלא ידועים בעלו.

ב. הגדרת האבדה שנמצאה כפקדון, והאדם שמצא אותה - שומר אבדה.

בשני נושאים אלו נוצר הקשר בין מצוות השבת אבדה לעולם הממוני. הם המסבירים את מיקומו של הפרק בין פרק ראשון (ספקות בבעלות) לפרק שלישי (דיני פקדון), והם המצדיקים את מקומה של מצוה זו במסכת נזיקין בכלל, כמצוה שיש בה צדדים שקשורים לדיני ממונות.

4. היחס בין הצדדים הממוניים בפרק לצדדים האיסוריים שבו

לאור דברינו לעיל, שבפרק אלו מציאות משולבים צדדים ממוניים יחד עם המצוה הבסיסית של השבת אבדה, מתעוררת השאלה האם שילוב זה הוא מקרי וחסר משמעות, או שמא ישנה השפעה של העולם האיסורי על הדינים שקשורים לעולם הממוני, וכן להיפך.

כדי לענות על השאלה יש לבחון את כל הדינים שמופיעים בפרק וקשורים לעולם הממוני שמסביבם.

33. ב"ק ח', ו.

34. דוגמא נוספת לדין שנוגע לעולם האיסורי ואינו קשור כלל לדיני ממונות הוא אונאת דברים (שמופיע בב"מ ד', י). אמנם במקרה זה ברור שדינים אלו באו בדרך אגב מאחר ונשנו דיני אונאה במקח וממכר (וכפי שנאמר במפורש במשנה: "כשם שאונאה במקח וממכר כך אונאה בדברים").

ראינו שלשה נושאים בהם קיימת הקבלה זו³⁵:

שאלת הבעלות - מתי חפץ שיצא מרשות הבעלים הופך להיות מופקע מבעלותם.

השבת החפץ - כיצד משיבים חפץ לאדם שטוען שהוא הבעלים, כאשר אין לנו ידיעה ברורה שאכן כך הדבר.

הטיפול בחפץ - כיצד צריך אדם לנהוג בחפץ שנמצא אצלו מבחינת התחזוקה והשימור שלו.

בעניין הטיפול בחפץ, ניתן לומר באופן פשוט כי יסוד הדין הוא מצוות השבת אבדה, וגם כאשר מדובר בפקדון, החובה לטפל בחפץ היא מדין השבת אבדה. הדבר מוכח מדברי רשב"ג שפוסק שהמפקיד צריך למכור פירות אבודין "מפני שהוא **כמשיב אבדה** לבעלים" (ג', ו). כמו כן בתוספתא, לאחר שבאים כל הדינים בקשר לטיפול באבדה, נאמר (פ"ב הכ"ב): "וכשם שאתה אומר באבדה כך אתה אומר בפקדון", ומשמע בתוספתא שדין זה נובע מדין הטיפול באבדה³⁶.

יתירה מזו, הסברנו לעיל, שפקדון במצב כזה הופך להיות אבדה במובן מסוים³⁷, ואם כן אין כאן השפעה של העולם המצוותי על העולם המשפטי של השומרים, אלא זהו דין מצוותי נטו של השבת אבדה שמופיע בעולם השומרים³⁸.

לעומת זאת, בנוגע לשאלת הבעלות והשבת החפץ, התמונה שונה לחלוטין, ובהם יש מקום רב לעיין מה יחסי הגומלין בין הצד הממוני שעומד ביסוד דינים אלו, לבין הצד המצוותי שנוסף אליהם במקרה של חפץ אבוד. האם יש כאן החלה של העולם המשפטי בצורה מלאה גם במקרים אלו, או שמא מצוות השבת אבדה משפיעה על הדינים הללו ומשנה את אופיים גם לגבי מקרים אחרים שאינם קשורים להשבת אבדה.

בשאלות אלו נדון בהרחבה בהמשך. במאמר שדן ביחס בין משניות א-ב למשנה ה', נדון בשאלת הבעלות ונראה האם מושגים כמו יאוש והפקעת בעלות קשורים ומושפעים ממצוות השבת אבדה³⁹. במאמר "תמורות בדין סימנים" נציג את היסודות לשאלה האם דין השבה ע"פ

35. ראינו עוד דוגמא של הקבלה בין משנה ז' בפרק שני למשנה ט' בפרק שלישי בנוגע לשימוש בדמי אבדה/פקדון, אך אין הקבלה זו קשורה כלל למצוות השבת אבדה, אלא מדובר על מקרה של שימוש בדמי אבדה ששייך לדיני מלווה ואינו קשור לעניינינו.

36. שהרי נאמר שם: "וכשם שאתה אומר באבדה כך אתה אומר בפקדון", והרי דין הטיפול באבדה נלמד מתוך לשון הכתוב "והשבותו לו", והדרשה - "ראה היאך תשיבנו לו" כפי שאפשר להבין ממשנה ז' וכמפורש במדרש תנאים לדברים (כ"ב, ב): "מצא ספרים קורא בהן אחד לשלשים יום... מצא כסות (לובשה) [מנערה] אחת לשלשים יום... כלי עץ משתמש בהן שלא ירקבו... **לכך נאמר והשבתו לו**". וכן כותב הרמב"ם (פ"יג הלכות גו"א הי"א): "וצריך לבקר את האבדה ולבדוקה כדי שלא תפסד ותאבד מאליה שנאמר ויהשבותו לו' ראה היאך תשיבנו לו". (ועיין עוד במאמר "הטיפול באבדה" עמ' 291).

37. סיוע לכך שפקדון במצב כזה הפך להיות אבדה יש בגמרא. בדף ל ע"א שואלת הגמרא על הדין של התוספתא בדבר הטיפול בפקדון: "פקדון מאי עבידתיה גביה"? ומפרש רש"י: "מה לו (לשומר) להשתמש בו, יבא בעליו וישתמש בו", והגמ' מתרצת: "אמר רב אדא בר חמא אמר רב ששת: בפקדון שהלכו בעליהן למדינת הים". נראה לומר בכונת הגמ', שבמצב כזה נוסף לפקדון גדר של אבדה, וחובה על השומר לטפל בו מדין השבת אבדה.

38. אמנם דעת התוס' (דף ל ע"א סוף ד"ה "לצרכה ולצרכה") ותוס' רא"ש (שם ד"ה "לצרכו ולצרכה מאי") הפוכה, והיא שחובת הטיפול באבדה היא חלק מדיני השומרים, וכלשונו של הרא"ש: "**כיון שהוא שומר יש לו ליזהר** שלא יתקלקל הכלי שהבעלים סומכין עליו שיהרש שלא יחלידו, ואם לא נזהר פושע הוא". (ועיין בחזון יחזקאל לבי"מ (פ"ב הי"ט בחידושים ד"ה "מנערה אחת לשלשים יום"), שמאריך לבאר מחלוקת זו שבין הראשונים ומביא נפ"מ בין השיטות).

אולם יש לציין, כי גם לפי שיטה זו אין כאן השפעה של עולם האיסור על עולם המצווה, אלא יש כאן דין בהלכות שומרים שקיים במקרה של אבדה שצריך לשמור.

39. מאמר זה עודנו בכתובים ואי"ה יצא בנפרד.

סימנים הוא דין שנובע מדרישות העולם המשפטי, או שמא מדובר כאן על מערכת עצמאית ששייכת למצוות השבת אבדה, וחורגת מהגדרים המשפטיים הרגילים (לקולא או לחומרא), ואולי אף משפיעה על המערכת המשפטית גם במקרים שאין בהם קשר להשבת אבדה.

סיכום

ראינו, כי ניתן לחלק את הפרק לשלשה חלקים: החלק הראשון עוסק בספקות בנוגע לדינו של חפץ שנמצא, החלק השני מפרט את תהליך ההשבה של אבדה שלא נודעו בעליה, והחלק השלישי דן בשאלת ההזקקות לאבדה, ומציין מתי יש חובה להזקק לאבדה ומתי לא.

לאחר מכן, התבוננו במיקומו של הפרק ביחס לפרק שלפניו ושלאחריו, וראינו כיצד הוא ממשיך את פרק ראשון בנושא של ספקות בעלות, וקשור לפרק שלישי מחמת הצדדים המשותפים שקיימים בין אבדה לפקדון. הבנה זו שפרק אלו מציאות משלב בתוכו דינים ששייכים לעולם הממונות, הסבירה מדוע הוא מופיע במסכת נזיקין בכלל למרות שלכשעצמו הוא עוסק במצוה שביסודה אינה שייכת לעולם דיני הממונות.

חזרנו להסתכל על הסדר הפנימי של חלקי הפרק, והסברנו שהיחידה הראשונה פותחת את הפרק משום שהיא המשך ישיר לפרק ראשון. לאחריה באה היחידה השניה שבתחילתה מצוי המפתח והפתרון ליחידה הראשונה והיא עצמה עוסקת כמו הראשונה באבדות שלא נודעו בעליהם. לבסוף נשנית היחידה השלישית.

לאחר שנתוודענו לצדדים הממוניים שמצויים במצוות השבת אבדה, שאלנו האם ישנה השפעה של העולם האיסורי של השבת אבדה על הדינים שבו הקשורים לעולם הממוני, וכן להיפך.

לאחר שנתוודענו לעולם הממוני שמופיע בפרק, שאלנו האם נכון לומר שיש השפעות בין מצוות השבת אבדה לעולם הממוני.

ראינו כי שאלה זו קיימת בנוגע לשני עניינים: שאלת הבעלות, והשבת החפץ.

לפי הגמ' העניין המרכזי שעליו עומדת שאלת הבעלות הוא **היאוש**, והפרמטר העיקרי להשבת חפץ הוא **הסימנים**.

נושאים אלו (יאוש וסימנים), תופסים חלק נכבד בגמ', וההבנה שנושאים אלו מושפעים מהמתח שקיים בין שני העולמות (המצוותי והמשפטי), מהווה מפתח לפיצוח הסוגיות הללו כפי שנבאר בעזרת ה' במאמרים הבאים.